

Організація українського вчителівства в Австрії

до європейської війни.

Перевірено
1952 р. I.

Вступні замітки.

Історична Невіста була для українського народу безцеремонною мачухою. Коли в 1772 році три найбільші Європейські держави, Росія, Австрія й Прусія, приступили до безсоромного політичного грабунку, цинічного розмиатування знесиленої внутрішньою апархією Польщі, новажна частина українського народу, розселена на „медом і молоком“ пливучих землях галицько-володимирського князівства і прадідівщині черемиських князів, увійшла в склад наддунайської монархії. Австрія уявляла з себе в ту пору безкритичний зліпок народів і країв, залучених з собою вузлами „симпатії“, в кожному разі не меншої, ніж симпатія кіпчки й собаки в одному кутку, ще й при одному шматку сала. І тільки брутальній традиції потрійного „святого союзу“ з 1815 року та неперемінливому централізаційному нахабству австрійського уряду вдавалося більш ніж три чверті століття удержувати цей державний куріоз на ланцюгу „вірності й любови“ до пануючого дому.

Український народ увійшов в сім'ю австрійських народів обдертим безптаньком і нічим безбаченком. Це був народ, який Поляки не безпідставно обкидали образливим прозвщем: сілор і рор! Вищі верхи суспільности відчужалися явно свого рідного народу: українська аристократія й дрібне дворянство на лівобережній Україні обмосковшилися, а в правобережній спольонізувалися, так що представниками нашого народу остались тільки тяжкі, ободолені селянські маси, безпросвітне духовенство та міщанство. Австрійська бюрократія, обіймаючи владу в східній Галичині, мала правдивий, по своєму змісту

юмористичний клоніт: вона ніяк не могла одгадати, що це за народ післала їй несподівана небесна благодать на подарунок. Думали старі німецькі хитруни сюди й туди, розглядали різні лексікони й географії й так нічого були б не вирішили, коли б не наші сусіди, Поляки, які так і заявили: це і не Поляки і не Великороси та навіть і не Малороси, а просто звичайні собі „Rusini“. І пішла слава про новознайдених „Rusin'iv“ по цілій Австрії, та на сором і ганьбу австрійському правительству, а нам на науку, це ще й до нині красується по всіх офіціальних державних джерелах і статистичних записках. Ви ще й до нині з уст керівника австрійської політики не почуєте слова про *український* народ, про *Україну*, а тільки за підшентами польських ідеологів, спеціальної галицької породи, буде він безкритично белькотати: Ruthenen, Russinen і т. д.

Життя українського народу в Австрії в другій половині XVIII століття і першій половині XIX-го—не одна із найчорніших картин взагалі в історії нашого народу. Поголовна неграмотність, масова темнота й безпросвіття, економічно-політичне поневолення в виді важкого кріпостного бідування, національно-релігійне пригноблення і кастова погорда з боку польського пануючого класу, дворянства,—от вам загальний фон, на якому приходилося там зберігати святі скарби національного обличчя й самоозначення. Це був час, коли в Галичині як справедливо завважує І. Франко, на протязі цілих років не з'являлася ні одна книжка на рідній мові українського народу, а коли й проскочив ненадійно деякий „письмака“, то й цей писав по польськи, або по німецьки, бо рідною українською мовою не було кому, про що й для кого писати. Здавалося, що виходу з цього трагічного становища не має; історія зачинала ставити жорстокий хрест забуття над нашою національною індивідуальністю.

Але історія має також свою лютіку. Як усі народи в живих організаціях проходять серед великих мук і болю, так і поява нових форм суспільного ладу не обходиться людям без болю, сліз, мук і крові. Така вже, кажу, лютіка історичного походу всього культурного людства.

В першій половині XIX віка феодально-теократичний режим в Австрії досягнув свого зеніту. Груба лапа централістичного деспотизму й бюрократично-церковної олігархії задавлювали найменший одрех свободної людської думки, живого слова, правди й науки. Народні маси задихалися в ярмі економічного поневолення, а справжня демократія давилася в душній атмосфері жандармської дисципліни й бюрократичного „благонравія“. Мово було, як Божий дєв'я, що голубе небо над спокійним на вигляд політичним обрієм наддунайської монархії скоро покриветься чорними хмарами; промайне блакавка, що одкрив очі засліплених бюрократів, загуркотить грім, що пробудить приспані маси до нового життя. Так і сталося. Перший вістник страшної бурі пролетів по над західною Галичиною: там у 1846 році польський народ своїми власними руками поголовою перерівав свою ж такі шляхту! Правдивий жах огорнув цілу Австрію, особливо її вищі верстви. Враз вони оствіпили, ніби призадумался, як їм далі бути, але негайно такі стрепенулися і на кінцях штиків звеличали ще раз право сили, грубої переваги сильного над слабшим. Та даремні з'усилля! Як нема сили, що могла б повернути води Дніпра з півдня на північ, так не було сили, що здержала б народи Австрії в їх горячих пориваннях до волі. За ма-

лим вітром прийшла скоро велика буря—революція 1848 року, веспа австрійських народів, що в один день змела з лиця землі абсолютизм, теократію та все-спільну бюрократію. Відень, старинна столиця центральної Європи, скупався в крові; гарячокровні Венгерці проголосили свою незалежність і, як аргумент на оборону, виставили спільну національну армію. Престол під династією Габсбургів захитався в своїх основах: старпій Фердинанд відрікся від престолу, а на своє місце назначив молоденького, 18-літнього Франца-Йосифа. Цей, щоб рятувати останки спорохнавілого державного організму, проголосив конституцію, дав народам волю, скликав у Кромержі на Моравії, далеко від революційного Відня, перший народний парламент. Сонце нового життя зачало сходити над поневоленими австрійськими народами! І хто зна, де б вони вже нині були в своєму прогресивному поході, коли-б... коли-б не дружила Росія, що своїми штиками задавила визвольний рух Венгерців і назад вкинула мільйони габсбурзьких „вірних“ підданих в темряву жорстокої реакції на повних ще 18 літ!

В 1866 році вмшалася Австрія в воєнну авантюру з Пруссією із запитання про володіння датськими областями Шлезвігом і Гольштайном. З її тяжкого становища скористалася Італія та оповістила також війну, надіючись остаточно злучити всі етнографічні італійські землі в одну державну цілість. На півдні, з Італійцями, Австрія пощастило; але на півночі вона потерпіла повну невдачу. Пруські авангарди в перших тижнях війни розсіяли передові австрійські загоны, перейшли чеські гори, під Кеніггрецом розбили велику австрійську армію й погрозували походом на Відень. Габсбурзька держава захиталася в своїх основах: треба було рятувати вже не честь, а сам престол. Австрійська дипломатія вилеклася всіх прав до Шлезвіга й Гольштайна, Італії відступила всю венетську область по ріку Ізонцо й так зліквідувала на довгі часи свої державно-імперіалістичні стремління, й од цього часу зачала більше цікавитися проблемами внутрішнього державного перестрою.

Австрійська дипломатія ніколи не визначалася далекозорістю, її держава рація не знала ніколи ширшого розмаху, так що про неї дотепні Німці глузливо говорять: „Oesterreich kommt immer um eine Idee und eine Armee zu spät!“ Але якою б вона там короткозорою не була, а все ж таки мусіла зрозуміти, що причиною нещасливого пруського уроку було головню невдоволення широких народніх мас, слаба морально-державна спайка ріжнонаціональних племен по цей і той бік Літавії. І як реальний прояв цього розуміння, прийшла конституція 1867 року! Це кордонний стовп на дорозі історичного розвитку австрійських народів; від нього рахують історики нову еру в їх прогресивному поході, це хвиля народження демократичного ладу в центральній Європі.

* * *

Великий державний переустрій 1867 року застав наші народні маси в Австрії в такому самому невідрадному культурному й економічному стані, як і в 1848 році. На місце кріпацтва економічне життя принесло селянським масам нове тяжке ярмо в буді малоземелля, або й цілковитого безземелля, примітивне сільське індивідуальне господарство, податки, рекрутчину та автономічно-громадські тягари; на культурному полі пишалися непроходими бурями неграмотности, без-

просвітності, явства; в політичному житті панував повний політичний аналіфбетизм, інертність, а подекуди навіть явна неохота й ворогування. Знов завислося на те, що культурніші народи Австрії й наші найближші сусіди зобралися вже співати панихиду над політичною домовиною українського народу. Не диво, що один із сучасних видних польських політиків вигукнував у львівському сеймі: „Niema więcej Rusi! Jest tylko Moskwa i Polska“! І правду говорив. Українського народа в модерньому, розумінню, культурного, просвіченого, забезпеченого економічно, політично організованого в Галичині в ту пору не було. Животіла темна селянська маса, без інтелігенції, без культурних провідників. Правдивий жах огортав горетку нашої-свідомої тодішньої інтелігенції, що рекрутувалася головню з двох-трьох десятків учителів середніх і народніх шкіл, кількох десятків священників та де яких одиниць з вільних професій. Вони, бачучи велику національну небезпеку в недостаті найпримітивніших народніх організацій, кинулися з палом любови й енергії до закладання підвалин під перші організаційні народні будівлі. Та тут наткнулися вони на такі перешкоди, що, здавалося, висні всі людські сил і змагавь: це інертність народних мас і ідейно-політичний хаос в самоозначенні національної ідвідуальности тодішньої української псевдо-інтелігенції в Галичині. Вона поділялася під ту пору на три ярко визначені табори: 1) В першому таборі панував гвидній аполітизм, або, говорячи вірніше, польсько-державний сервілізм. Ця група людей—тут входили навіржнійші дрібно-бюрократичні елементи—не визнавала за собою ніякого реального національного обличчя; це були греко-католики, це є люди, що хрестиялися в „руських“ церквах, признавалися до „руської віри“, але дома говорили по польськи, своїх дітей виховували в польській державно-національній традиції, самі вірили в спасення польсько-агайлонської ідеї. 2) Другий табір ставив питання радикальніше. Від Австрії обернувся в сторону Петербурга, з Поляками розкладався й назвав себе *руским* (sic!) народом. Перекладаючи цю ідеологію на мову щоденної реальної політики, ми побачили партію, яка відчуралася від рідного народу, відмежувала себе від його історичної традиції й проголосила гасло популярне у цілій чорно-степній Росії—„єдинства рускаго народа“! Це наші славні *москвофіли*, яких епігони ще й до наших днів заповняли передпокої Бобринських, Пурішкевичів, Штюмерів і К°. Але карта їх історії, здається мені, вже скінчена. 3) На третій табір мало також можна було покладатися. Це група так званих *народовців*. Вони пірвали з Поляками й з Велико-росами та признали себе Українцями, але з цього „українізму“ було нашому народові в Галичині як раз стільки користи, скільки навілії Україні з любови „тоже-малоросів“. Ці люди закохалися безкритично, до безум'яти в козаччини XVI—XVII вв. й її історичні подекуди романтичні традиції, любили вписувати при столі на празниках сентиментально-кислуваті народні пісні спеціально-галицької „музи“, пописувалися на танцях і вечорах співати козачькими штанами, поясами, сорочками й шапками, та навіть—о, благословлю тебе, героїство!—фотографувалися в таких костюмах повід ручли з папючками! І на цьому кінець! Від реального життя народа, його економічних, політичних та просвітих інтересів стояли вони дуже далеко, не торкалися його зовсім.

В таких обставинах, серед такого оточення доводилося нашим першим народнім працівникам в Галичині, першим піонерам поширення національних ідеалів у народніх масах ставити свої кроки на тернистому шляху організації. Багато енергії, заходів і сил потратили вони на те, нові з безформних анемічних гуртків почастило вибрати ідейні одиниці і за їх допомогою вступити на вірну стежку громадської організації, праці та надлюдських борікань із всіми перешкодами її ворожими елементами. Ці титанічні змагання довели про те до того, що невеличка частина української землі—Галичина—стрінула велику європейську війну в 1914 році найбільше організована, з народніми масами, освідженими в національних питаннях, з високими національно-державними ідеалами!

II.

Українське Педагогічне Товариство.

В перших роках конституційного життя в Австрії українське вчительство навіть не могло мріяти про свою професійну організацію. Воно чисельно було так маленьке, морально так кволе, що ніяк не почувало в собі сил до гуртування на національних основах. Але життя висувало все нові питання, ставило перед учительством важкі завдання, які можна було рідко вирішувати тільки гуртом, спільними силами. І воно пішло в організацію, та на превеликий жаль, не своєю рідною, сотворено налітлив, який нікому не міг дати найменшої користі, а навпаки, опоганив багато людей, збиваючи безкритичних і мало свідомих людей з правильної дороги.

В половині 80-их років засновано було у Львові просвітньо-шкільну організацію „Towarzystwo Pedagogiczne“, що ставила собі за ціль об'єднання всіх педагогічних сил краю без огляду на національність. І дійсно, в перших роках існування цього товариства ми бачимо в рядах його членів учителів народніх, середніх і вищих галицьких шкіл як Поляків, так і Українців. Завдання товариства були досить скромні й безпретензійні; це правда, коли міркувати по мертвих стрічках статута. Про те воно тьїло в собі велику небезпеку для нашого рідного шкільництва, небезпеку, про яку вже й тодішні наші визначніші люди вельо говорили: Поляками задумано було заколисати національну свідомість наших учителів, відвернути їх увагу від реальних потреб рідного шкільництва, відгородити наших працівників на шкільній ниві китаїським муром від цілого громадянства. Та з цих замірів так і пуття не випало, а причиною були самі ж Поляки.

На початку товариство, як я вже вкисе згадував, називалося коротко: „Towarzystwo Pedagogiczne“. Та ця назва показалася Полякам не вигідною; вона була в широким колах польської суспільности мало популярна, не могла нікого зацікавити, а українське громадянство так чи сяк дивилося на це товариство, як на інституцію, що ставилася вороже до ідеї нашої національної школи. Стало ясно, що такий національно-культурний налітлив довго жити не може й нікому користі не дасть. І в 1881 році товариство радикально змі-

ние свій фронт, приймаючи офіційну назву „Polskie Towarzystwo Pedagogiczne“¹⁾.

Тепер тільки зрозуміли українські учителі, що їм у такій організації не місце! Вони й почали зараз думати про об'єднання всіх педагогічних українських сил на національному ґрунті. Такими то крутими доріжками йшло українське вчителство в Галичині до своєї єдиної, вірної мети—професійно-національної організації.

В році 1883-ім засновано у Львові „Руське Товариство Педагогічне“²⁾. Цю організацію привели до життя спільні змагання всего українського вчительства й наших верств громадянства, що живо цікавилось долею нашої рідної школи в Галичині. В своїй першій діяльності товариство не ставило собі широких завдань; воно скромно заявляло, що бажає згуртувати українських учителів в одну громаду для оборони своїх професійних, матеріальних і моральних інтересів; закликає все свідоме українське громадянство оказувати піддержку вчителям в обороні прав рідної школи перед польською польонізаційною владою; бажає засновувати бурен, інтернати для бідної шкільної молоді та подавати всяку матеріальну й моральну допомогу українським учням і студентам; заходиться коло видавання педагогічної бібліотеки для українських учителів, дитячої літератури й шкільних підручників; засновує педагогічно-науковий журнал „Учитель“ і видає часопис для дітей „Дзвінок“. Ці дві часописи згуртували коло себе найвидійніших наших педагогів-теоретиків і практиків на полі рідного шкільництва; в них поміщено сялу праць найповажніших наших письменників і учених, що ширили серед українського громадянства в Галичині ідею рідної школи, національної освіти; вони були тим світлим центром, в якому скупчувалися думки й національні стремління свідомого українського вчительства, прибитого матеріальними злиднями, скованого польським державним шовінізмом, порозкидуваного по всіх закутках Галичини та відірваного часто-густо від рідного національного ґрунту. „Учитель“ довгий час, побіч „Зорі“, був єдиним науковим журналом в Галичині, в якому поміщували свої перші праці навіть такі великі української науки, як проф. М. С. Грушевський, а на сторінках „Дзвінка“ нашлася такі імена, як Франко, Глібов і др.

¹⁾ Polskie Towarzystwo Pedagogiczne ще й до нині існує у Львові, маючи за свій орган педагогічно-науковий журнал „Szkoła“. В йому гуртуються нині тільки польські народні учителі крайнього правого політичного напрямку. Польські учителі середніх і висших шкіл швидко також покинули це товариство і засядали свою професійну організацію „Towarzystwo nauczycieli szkół wyższych“, якої органом є педагогічно-науковий журнал „Muzeum“.

Прим. автора.

²⁾ Мишу пояснити слова „Руське“ Тов-о Педагогічне, щоб в шановного читача не було ніякого не порозуміння. Я вже вище вказував на те, що в означеній нашої національної назви набував у Галичині повний хаос. нас називали Русинами, Русинаками, руським народом, забуваючи про те, що наша історична національна назва: *Україній, український народ, Україна*. нас навмисно перехресчували Поляки на „Русинів“, сподіваючись, що до хвилі відродження всеї України зможуть убити в нас свідомість національної спільности з цілим українським народом.

Прим. автора.

Буденна праця „Руського Товариства Педагогічного“ розвивалася головню в трьох напрямках: 1) ознайомленні українського вчителства з педагогічним рухом в Європі, 2) видаванні літератури для шкільної молоді і несення моральної та матеріальної допомоги бідній шкільній молоді, 3) організації українського вчителства для боротьби за свої професійні права і права української школи.

Зоставляючи на боці два перші напрями діяльності „Руського Товариства Педагогічного“, я спинюся трохи докладніше на третьому, тоб-то *організації українського вчителства*.

В її основу було покладено два елементи: а) національно-культурний і б) професійно-матеріальний.

а) Наша політична боротьба в Галичині зводилася все до найважливішого моменту—охорони українського народу перед денационалізацією з боку пануючої польської шляхти, що пообіцялася за всяку ціну зробити з українського народу добрий матеріал для будування польської державности в Східній Галичині. А що ця боротьба гармонізувала також з економічною боротьбою, бо Поляки в Східній Галичині спиралися головню на своїх поміщиків, то ми могли сміло спертися на широкі народні маси. Наша школа була у великій небезпеці. Науковий план, прийнятий в 1873 році львівським сеймом, був сконструований так, що всі школи, середні й низші, відійшли під виключну опіку Поляків. По наших селах засновувано народні школи тільки *нижнього* типу, так що наші діти не мали змоги по їх скінченні вступати до середньої школи. До учительських семінарій, до речі кажучи, вповні польських, приймали такий малий процент учнів-Українців, що ми в 90-их роках не мали в цілій Галичині навіть чотирьох сот українських учителів. Але й з тих ні одного не допускалися до міських шкіл, а закидувано їх в найглухійші сільські закутки, або транспортовано за „політичні“ провини в західну Галичину між чисто польську людність. Галицько-польський уряд робив нечувані насильства над учителями-Українцями, не дозволяючи їм працювати в школі і поза школою на користь рідного народу. Система виховання і навчання в усіх галицьких школах була чисто польська, оперта на звеличання польської державно-історичної традиції та висности польської культури. В українських селах, вже не кажу польської мови, історії, але обовязково учено польських патріотичних пісень. Все урядування, в школі і поза школою, найдрібніші приписи і правила для шкільних дітей велися обовязково на польській мові, павмисне з тією метою, щоб переконати і дітей та їх батьків, що їх рідна, українська мова негідна того, щоб на ній можна написати хоч марний уривок оголошення. Все, що нагадувало українську думу, український визвольний рух, історію, літературу, було в школі строго заборонено. За те навіть у українських читанках, починаючи вже з другого року науки, повво було матеріалу з польської історії та звеличання тих історичних моментів, коли Україна по волі або неволі входила в спілку з Польшею.

Нема що й казати, що свідомому українському вчителеві серце обливалось кровю, коли йому приходилося своїх же діток навчати по таких читанках та матеріалах. І нерідко бувало, що обиджена національна гордість, набобіла душа не витримувала паруги і в необачного патріота виривалися слова або діла

протеста. Тоді всі нещастя снадали на такого невинного народнього страдальця. Його гошили із посади на посаду наче ту скажену собаку, не даючи ні одпочинку ні порятунку. В галицькому краєвому шкільному законі була спеціальна постановка і грізна пересторога для українських учителів, славний на всю навіть Австрію § 9. В цьому параграфі було сказано, що кожного вчителя, якого діяльність виходить на шкоду громади, краєва шкільна рада має право до 48 годин перевести в друге місце служби. Можна собі легко уявити, які вакханалії на основі цього нещасного параграфу виправляла польська шкільна влада. Кожного українського вчителя, що поважився в школі хоч одним словом згадати святі для нас імена Хмельницького, Шевченка, Франка, або посмів заглянути в читальню „Просвіти“, кооперативне товариство, прочитати доклад, улаштувати концерт—гошили немилосердно з одного кінця Галичини в другий, руйнували його фізично й морально. Такий учитель ставав пострахом для своїх товаришів і предметом щирого спочування з боку кожної чесної людини, не одного чулого, справедливого навіть польського серця. Голій, босий, з виголоділими діточками й дружиною волочився цей нещасливий інтелігент-пролетарій по всіх усядах Галичини і, наче той легендарний Марко проклятий, посив у своєму окривавленому серці понурі почування помети, злоби й знепависти до себе самого, своїх рідних дітей і всього оточення. Історія гноблення галицьких українських учителів знає жахливі приклади, коли учитель був десять літ на службі, а за той час пробував на 30 посадах і перебув не менше 15.000 верств мандрівки. Ці мандрівки руйнували бідного героя матеріально, домали його морально і однімали в його останні сили й здоров'я та кінчилися з правила двома виходами: або могилою або ренеґатством. В першому випадку чекало його спочуття маленької громадки товаришів і знайомих та скоре забуття, а його жінку й діточок-сиріт країна бідність і бідкування; в другому ж з'являлася ласка польської шкільної влади, погорда і прокляття з боку рідного громадянства. Український народ зрозумів набагато, що в такому становищі не можна на дальше зоставляти рідного, українського вчителя і допоміг йому згуртуватися в громадсько-професійну організацію для оборони своїх матеріальних і національно-культурних інтересів.

б) Цєю організацією стало „Руське Товариство Педагогічне“. Його членами були різні кола українського громадянства. Сюди належали учителі низших, середніх і вищих українських шкіл, духовенство, різні вільні професії, свідоме селянство, парламентарні і сеймкові українські послани. Неучительські кола громадянства з послани на чолі поставили собі метою боронити всіма можливими законними способами українське вчителство й шкільництво перед ударами польського польовізаційного кулака, а самих учителів взивали до тісного гуртування, взаємної матеріальної і моральної допомоги, самозахиту, та невиспудної праці в школі, щоб виховувати молоді українські покоління в національній свідомості, творити міцні, чисті національні характери в народніх масах, що стояли б на сторожі національних здобутків та відбивали б ворожі напади, відвідали б вони на походили. Всього народ, можна сказати, об'єднався в цій організації і, не дивлячись на професійні та класові розбіжні інтереси, став однією громадою до боротьби за права рідної школи, за людську гідність рідного вчителя.

Перший десяток літ існування „Руського Товариства Педагогічного“ в значився дуже кволим і непомітним розвитком. Сили українського свідомого громадянства були ще дуже слабкі та розпорочені, щоб могли виконати весь тягар організаційної праці, яку собі поставило товариство до виконання. Саме ж українське вчителство занадто було прибите матеріальними злиднями, занадто ще міцний кулак польської шкільної влади держав його за чуба і воно ледви тільки в своїй четвертій частині числилося між членами „Руського Товариства Педагогічного“; решта не належала до ніякої організації, не почувало в ній потреби із за рівня інтелектуального розвитку і нестерпних щоденних недостатків, або, що вже найгірше, зоставалася й на даліше в рядах членів польського товариства педагогічного ради польської ласки начальства, або святого спокою. Так отже в перших початках свого існування „Руського Товариства Педагогічного“ не змогло досягнути своєю найважнішою ціллю, — згуртувати *все* українське вчителство в одну могутню й міцну організацію.

Зворот до кращого починається тільки з 1892 року. Галицьке українське громадянство ніби втомилася безперивною політичною боротьбою, неначе почуло в своєму сильному організмі недостачу живих реальних; сил за той час воно перестало вірити в свої власні сили, та забажало бачити якісь реальні успіхи національної політики. Тоді то з ініціативи верховодячих польських верств, за згодою наших найвизначніших політиків цього часу, як Романчук, Барвінський, Коць Левидький—розпочато новий курс крайової політики в польсько-українських відносинах, що в історії нашої політичної боротьби здобув собі сумну назву т. зв. *нової ери*. В її основу покладено з польського боку деякі невеличкі полегкості в сфері нашого культурного життя; дозволено вільніше розвиватися нашим просвітним товариствам, założено дві-три катедри українознавства у львівському університеті, założено кілька десятків народніх шкіл у українських селах (розуміється, низшого типу), приобіщано ще до-які дрібниці і на тім кінець. За те український народ мав зректися раз на все гострої, принципіальної боротьби з польськими верховодами як у львівському сеймі так і віденському парламенті. Нема що й говорити, що така „згода“ не могла довго тривати. Тут обидві сторони приступили до порозуміння з явною нещирістю: Поляки зовсім не думали дотримувати і тих марних обіцянок, які поробили, але й український народ не мав також охоти вирікатися рішучої боротьби за свої національні права. І нова ера, як скоро з'являлася, так ще скорше щезла з політичного українсько-польського крайовиду, а Галичина стала свідком невиданої до цього часу національної боротьби, яка при парламентарних виборах в 1897 році, по наказу тодішнього намісника Баденія, завершилася нечуваною різницею українського народу.

Але все ж таки цим маленьким інтервалом в польсько-українській боротьбі покористувалося те українське вчителство, що під той час було вже згуртоване в „Руським Товаристві Педагогічним“. На основі статута цього товариства позасновувано в усіх майже повітах української Галичини *Педагогічні гуртки*, що ставили собі метою ширення між учителями знання педагогічних наук, методики, пояснення й поглиблення шкільної адміністрації, читання найновіших творів українського письменства. При заснуванні кожного нового гуртка польські шкільні власті дуже дбали про те і нагадували фундаторам, щоб між учителів не вносили „політики“. Ресбіть усе, казали Поляки, влаштуєте вистави, кон-

церти, читайте, пипіть, говоріть, тільки не торкайтесь політики. Та, ба! Ото ж то й є, що природу вигоняйте в двері, а вона вам крізь вікно в хату лізе. Так і було з „політикою“ в *Педагогічних гуртках*, якої так боялися Поляки.

Українське вчительство часто влаштовувало сусідські з'їзди й вечері з виставами, танцями, забавами, читанням та дискусіями. Все було в порядку; молодь гуляла, співала, а старші тим часом забивалися куда-небудь у куточки і там пошепки, поодинокими словами та ців-словами розказували собі про те, що в них наболіло на душі. Там сперечалися гаряче та обмірковували все народне життя: його політичні, економічні та культурні змагання; там кристалізувалися ті тверді національні характери, що незабаром, при легких умовах життя висунули із рядів народних учителів найгарніші типи борців за святі природні права народа.

Така тиха, непомітна, ніби квола, захована від чужого ока робота велася до 1904 року, до часу, коли вже вчительство почуло в собі доволі сили, щоб прилюдно виступити в обороні своїх професійних і національних прав, та підперти їх організованою силою.

III.

Взаємна Поміч галицьких і буковинських учителів і учительок.

Головна стихійна причина, що примусила частину вчительства виступити прилюдно в обороні своїх прав—це економічне його становище.

На основі краевого шкільного закону з 1873 року все піклування про назву освіти Галичини зоставлено польсько-шляхетському галицькому сеймові, в якого розпорядженні були два виконавчі органи: Краєвий Виділ, що спирався на повіті й громади, та Раду Шкільну Краєву, якій піддавалися повітові шкільні ради і місцеві шкільні ради в поодиноких громадах. На думку цього закону, кошти на удержання шкіл мали складати: край, повіти, громади і поміщицькі управл. Всі ці громадські організації зоставалися під переважним польсько-поміщицьким впливом, та й у самому сеймові більшість складалася із тих же таки поміщиків та другої польської буржуазії. При такому правлінні вся шкільна система явно йшла в супереч народним стремлінням. І виховання, і навчання, і матеріяльне забезпечення учителів були обчислені на те, аби народнім масам не дати правдивого світла науки, загородити їм дорогу до вищої освіти, а з першого сіяча прогресу, народного вчителя, зробити наців інтелігентного пролетарія, який увесь вік не мав би змоги вільно й з любов'ю спознати світі святій обов'язок. Цю „освітню“ програму польсько-шляхетське правління в Галиччині проводило послідовно в життя і довело маси народного вчительства до нечуваного економічного убожества; поставило його на межі, звідки могли вже зачинатися акти розпачливих подій поодиноких людей, або масова втічка вчителів за шматком хліба і катастрофічні інтервали в нормальному розвитку шкільництва. Але вчительство, віддане своїй культурній місії, не пішло ні по одній, ні по другій дорозі, а вибрало посередній шлях,—організованою боротьбою за свої професійні права.

Заходами „Руського Товариства Педагогічного“ і „Польського Товариства Педагогічного“ скликано було в році 1904 перший краєвий з'їзд народних учителів. Тут зібралися з кругів народного українського вчительства найкращі діячі, виховані в твердій школі дисциплінованих „педагогічних гуртків“.

З'їзд був мішаний, польсько-український; все учительство, без огляду на національність, було прибите однаково матеріальними заплатами, і тому, для виборення кращої долі, гуртувалося разом в тій вірі, що чим більша буде сила, тим швидше можна буде примусити польську владу піти на зустріч оправданім домаганням учительських мас. Але з цих міркувань багато пуття не вишло. Керівничий провід на цьому з'їздові опинився в руках проводирів Польського Товариства Педагогічного, отже людей, які і своїми симпатіями і економічним становищем дуже близько були споріднені з польською шляхтою і правлячими кругами. Вони вже зразу подбали про те, що з'їзд не досягне своєї мети. Наряди велися дуже мляво, учительству було буквально заткано рота. Дуже бліденькі резолюції цього з'їзду зложено в формі немудрого прохання польським верховодам краю; спеціальна делегація, що мала вручити ці резолюції намісникові, віцепрезидентові краювої ради шкільної і краювому маршалкові, була зложена з самих верховодів Польського Товариства Педагогічного, які дуже і дуже прохали енергичніші веретви учительства бути терпеливими та не зачіпати ніякої сепаратної акції для здобуття собі прав. І гірко прийшлося вчителю розплатитися за свою слухняність таким керівникам; польське правительство на стільки ігнорувало слабих, ще неорганізованих учителів, що навіть не вважало потрібним прийняти їх резолюції до відома.

Але вже зараз після самого першого з'їзду знайшлися розумніші одиниці серед учительства, що рішили пірвати з непродуктивним методом посилення нікому непотрібних резолюцій, а поставити цілу справу боротьби на одиницький певний і реальний ґрунт — на організовану силу вчителства. Це були українські члени „педагогічних кружків“. Вони зараз по з'їзді навіть і не думали їхати до дому, але зібралися на могилі Шашкевича, щоб помянути першого свідомого Українця в Галичині, та порадитися над своєю долею. Їм, цим першим піонерам учительського руху, стало ясно, що тільки міцна організація зможе дати їм перемогу в боротьбі за свої права, та права рідної школи українського народу.

Так отже в 1904 році повстала в Галичині професійна організація українського народнього вчителства „Взаємна Поміч галицьких і буковинських учителів і учительок“.

Фундаторами цього товариства, о скільки я тепер памятаю, були; Гайдукевич, Гриньовський, Левницький, Кирчів, Стронський, Власійчук, Вергиширох Малццький, Малицька, Загайкевич і др. Великі перешкоди приходилося поборювати першим організаторам учительської громади. Тодішній галицький намісник, всеспільний гр. Потоцький, запалав нечуваним гнівом на ініціаторів цієї „крамоли“; почалася нечувава вагілка на українське народне вчителство, якої епілогом була масова еміграція учителів із деяких повітів Галичини на Буковину. Але ця еміграція мала свої дуже користні наслідки. В зеленій Буковині, під правлінням німецьких президентів, було українському народові багато легше жити, ніж під польською корхогою в Галичині. Там знайшли наші емігранти-учителі шматок хліба, займаючи посади в буковинських школах, там знайшли вони також захист для організаційної пропаганди, для боротьби за права рідної школи та взагалі за народню справу.

Першим великим ділом емігрантів-учителів на Буковині було заснування учительського журналу „Промінь“. В склад редакційного комітету увійшли найвидатніші учителі-письменники з Буковини і галицькі емігранти, та всі рухливіші елементи з кругів галицького вчителства. Орган своїм напрямом і змістом з'єднав собі зразу широкі симпатії не тільки серед учительських кола, але й серед дуже широких верст в буковинській і галицькій українській демократії; його радо читали не тільки свої, але й чужосторонні люди, як напр., буковинські Німці й Румуни. Немалу популярність мав „Промінь“ і серед українського свідомого вчителства по цей і той бік Дніпра, а С. Ф. Русова шпиро говорила, що кращого педагогічно-професійного журналу вона в своїм житті досі не бачила. І справді, не було під ту пору ні одного педагогічного питання в Європі, з яким би редакція „Проміня“ не познайомила своїх читачів і не освітлюла його відповідно до потреб української школи і українського вчителя; таке ж саме освітлення находили в „Проміню“ і всі важніші проблеми політично-громадського життя, економічних і культурних явищ; всім новинам науки, літератури й мистецтва, з відповідними коментаріями, відведено було також видатне місце. Одним словом, „Промінь“ був трибуною, з якої лунали слова правди, науки й заклик до боротьби за ідеал вільної школи, вільного вчителя і взагалі вільної людини й громади. І хоч оце вже десять літ минає, як „Промінь“ перестав бачити денне світло, а його традиція серед українського вчителства й прочої демократії ще живе і викликає прегарні спомины про ті хвили роскоші й радості, які переживав кожний читач, перебігаючи рядочки його статей.

Найбільшу заслугу положив „Промінь“ у праці коло організації українського народнього вчителства в Галичині і Буковині. А не забуваймо, що згуртувати українське народне вчителство, та ще й під ті часи в Галичині, де панував весильний кулак польської шляхти, це був по правді героїчний вчинок з боку не одного народнього вчителя. За таку „кразолу“ зачинялися перед учителем раз на все ворота до якого небудь міста, а за те разгорталося перед ним широке поле для переслідувань, дисциплінарних кар і гонення з посади на посаду з одного кінця Галичини в другий. Але „Промінь“ ні на мінуту не зупинявся в своїй праці, він ширив громадські й професійно-організаційні гасла. Цій-то невтомній праці „Проміня“ на протязі чотирьох літ треба подякувати, що в 1907 р. $\frac{3}{4}$ загалу українського народнього вчителства в Галичині опинилося серед членів своєї професійної організації „Взаємної Помочі галицьких і буковинських учителів і учительок“.

Рік 1907-ий дуже важкий не тільки в житті вчителства, але й усього українського народу в Австрії. Цього року виборили всі австрійські народи перший народний парламент на основі загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування. Це взагалі перший народний парламент в центральній Європі. Багато надій покладали на нього демократичні пляси всіх австрійських народів; всі вірили, що він, цей народний парламент, здійме з них цула економічного, духового та національного нововолення. В рядах віруючих стояло і українське народне вчителство в Галичині; воно розуміло добре, що тепер настає для його слушний час задоволення його економічних і духових

потреб. Але в житті водиться так, що навіть найсправедливіші права самі про себе нізвідки не приходять; їх треба вибороти, силою взяти. Учителство, направлене вже потроха до боротьби, розуміло це добре і знало, що навіть народній парламент, який би він там не був демократичний і прихильний до народньої освіти, сам по своїй волі нічого нікому не дасть. Воно рішило виступити організованою силою на оборону своїх професійних, матеріяльних і моральних прав. В січні 1907 року скликано було у Львові другий краєвий з'їзд галицького учителства до спілки з польським демократичним учителством, що в той час відчахнулося вже від „Польського Товариства Педагогічного“ і встигло заснувати демократичну професійну спілку польського народнього вчителства „Związek nauczycielstwa ludowego w Galicyi“. З'їзд вплив прегарний. В нім взяло участь більше чим 7.000 народніх учителів, значить до плянної боротьби станула вже більша половина всего загалу вчителства в Галиччині. Не треба, мабуть, говорити, що з такою силою приїшлося вже й польським верховодам рахуватися; бо вчителство не думало вже тепер посилати покірних писаних резолюцій, але просто заявляло, що здобуде свої права при близьких парламентарних виборах, провалюючи шляхетсько-буржуазні кандидатури. Треба сказати, що ця погроза дала поважні результати; того ж таки місяця галицький шляхетський сейм мусів підвишити вчительські платні на 40—45%/. Учителство прийняло цю підвишку не як дар з панської ласки, але як етапний результат організованої боротьби, заявляючи, що воно ніяк не відступить від своїх основних домагань. А ці основні домагання були такі: 1) порівняння платні всіх народніх учителів з чотирма останніми нитатами державних урядовців, 2) видання законодавчим шляхом вчительської службової прагматики, з забезпеченням кожному вчителю його особистих, національних і громадянсько-політичних прав, 3) висша, однакова для всіх вчителів професійна і загальна освіта, 4) виборність усіх шкільних установ і органів шкільної адміністрації.

Другий краєвий вчительський з'їзд був переломовою хвилиною в історії організації українського народнього вчителства. До тепер українське вчителство в Буковині зоставалося в одній організації разом із галицьким. В цьому були свої дуже поважні причини. В Буковині, де більшість населення складалася з Німців і Українців, верховна краєва влада опинилася на половини в німецько-українських руках. Там привикли люди шанувати закони та оберігати вільний розвиток кожної нації, кожного громадського гуртка. Не диво, що там, на Буковині, могло українське народне вчителство розвинути весь свій організаційний талант, та взяти стерно народнього життя в свої досвідчені руки. Не те було в Галиччині; тут місце закона і поняття правної свободи заступала брутальна, некультурна сила польської шляхти, яка все придушувала немилосердно, що посміло стати в-супереч вузько-клясових інтересів. При такім режимі галицьке українське народне вчителство не могло взяти виключно в свої руки справи професійної організації; шляхта була б знищила все зараз же на початку в самому коріню. Тому то й треба було користуватися вільною зеленою Буковиною та її діячами, і контрабандою заносити в Галичину всі ті ідеї й гасла, на котрих в короткому часі виховалася прегарна, дисциплінована, ідейна вчительська громада. Але після перших виборів у перший народній парламент в 1907 році,

коли й у Галичині повіяло весняним, вільнішим вітром, галицьке народне вчительство вважало за свій обов'язок увесь тягар організаційної праці зняти з плечей своїх буковинських товаришів, та перенести центр організації у Львів, серце східної Галичини. Після того і буковинське вчительство могло легше віддихнути і з чистою совістю сказати: „Mohr hat seine Schuld getan, Mohr kann gehen“.

Час від 1907-го до 1910-го р. „Взаїмна Поміч“ присвятила на гуртування всіх учительських сил в одну гармонійну цілість. Вважаючи на те, що економічна організація є елементарною основою життя як поодиноких людей так і громадських груп, управа товариства взялася за пляшову й систематичну організацію економічного життя своїх членів. В 1907 і 1908 р.р. положено тверді основи під дві економічні організації українського народнього вчительства в Галичині: 1) „Учительська видавнича Спілка“ в Коломиї, і 2) Кредитове вчительське товариство „Взаїмна Поміч Учительська“ у Львові.

1) Учительська видавнича Спілка в Коломиї—культурно-економічне товариство, засноване на паях українських народніх учителів з Галичини і Буковини. Воно поставило собі метою видавати педагогічні й професійні учительські журнали, педагогічні твори, брошури і книжки, твори красномовства української і чужих літератур та постачати українським народнім школам всіх наукових приладів і засобів, друків, шитків і т. д. і т. д. Свою програму товариство в міру фінансової спроможности сповняло. Коли безпосередньо по другім краєнім учительським з'їзді перестав виходити буковинський „Промінь“, коли й на успіху заснована у Львові пенсіонованим народнім інспектором Левицьким „Луна“ не довго прожила (вийшло всего три числа), „Учительська видавнича Спілка“ приступила до видавання професійного учительського органу „Пратор“. Цей орган під умілою редакцією тов. Будмаюка дуже багато причинився до поширення організаційних ідей і до поглиблення національної свідомости і обов'язків серед учительських мас. Крім того „Учительська видавнича Спілка“ випустила в світ перший „Учительський Альманах“, де поміщено багато доволі удачних проб пера народніх учителів на полі белетристики і поезії; видала вона також два-три десятки педагогічних, наукових, філософічних, белетристичних та поетичних творів, чим звернула на себе увагу читачів і видавців з галицького громадянства.—Найбільшу увагу сконцентрувала „Учительська видавнича Спілка“ на Учительськім Склеці в Коломиї. Склеп поставив собі метою загорнути в свої руки всю шкільну торгівлю і стати головним поставщиком шкільних товарів на всю східну Галичину. В це діло треба було вложити не мало енергії, праці і капіталу; треба було боротися з сторонньою конкуренцією, ворожою агітацією і інерцією самого вчительства. Але управа skleпу щоборювала впретрвало всі перешкоди і вспіла таки поставити свої діла на твердих комерційних основах.

2) Кредитове товариство „Взаїмна Поміч Учительська“ було організоване на ощадничо-позичкових підвалинах і розпадалося на три відділи: а) шадничий б) позичковий і в) страховий. В основу шадничого відділу положено принцип, щоби вчительство всі свої навіть найменші ощадности складало в своїм власнім кредитовім товаристві. Дохід із відсотків шадничого відділу

призначався на культурні та економічні цілі учителів-членів, як напр., засновування учительських бібліотек, видавання субсидій на поглиблення професійного образования, висилку за границю, санаторії і т. д. Позичковий відділ мав задоволювати кредитові потреби своїх членів через уділювання позичок на пайдгідніших умовах, а чисті прибутки оберталися на ті ж самі цілі, що й шадничого відділу. Треба констатувати, що цей відділ в короткім часі став неодицевою добродійною інституцією для своїх членів, допомагаючи їм завести господарством, вириваючи учителів із лабет несовісних комерсантів. Страхового відділу товариство не в силі було завести самостійно, на власних капіталах. За те увійшло воно в порозуміння з страховим товариством австрійських урядовців у Відні „Beamten-Verein“, затворячи в себе агентуру його для українських учителів. І цей відділ виїшов на велику користь учителям, бо вони, страхуючи там себе і свої родини, забезпечували собі на старші літа безжурну будучність і краю дожо своїм дітям.

Треба ще згадати на цьому місці, що незалежно від кредитового товариства, учительство мало ще при матерньому товаристві чотири спеціальні фонди: а) наглої допомоги, б) вдовиний і сиротинський, в) посаговий і г) посмертний. Самі назви цих фондів указують виразно, для чого вони служили і це увільняє мене від обовязку детальніше їх пояснювати.

Так отже чотири роки в розвитку „Взаїмноі Помочі галицьких і буковинських учителів і учительок“ присвячено було на економічну організацію українського вчительства. Через таку реальну діяльність товариство здобувало собі велику популярність, і в 1910 році в складі його членів було вже $\frac{4}{5}$ всего загалу українського народнього вчительства в Галичині, то б то около 2500 членів. Це була вже поважна організація як по своему складу, так і змісту. Зважаючи це все, управа товариства прийшла до переконання, що тепер можна вже повести цю організовану й дисципліновану масу вчительства на рішучу боротьбу для здобуття професійних основних домагань, про що вище згадано. Після порозуміння з організацією польських народніх учителів „Związek nauczycielstwa ludowego“ скликали третій краєвий з'їзд у Львові в місяці лютім 1910 року. На з'їзд приїхало поверх 14000 вчительства (Українців, Поляків і Євреїв); приїхало все, що могло перенести тяжкі умови зимової подорожі, а дома zostалися або самі старі або приковані до постелі тяжкою недугою; але й ці всі душею були з своїми товаришами, засинаючи з'їзд тисячами привітних телеграм. З'їзд сміло назвази впорядченим всеучительським, бо на нім було представлено коло 90% вьсього загалу галицького вчительства. Результати з'їзду—матеріяльні й моральні—були також дуже поважні. Шляхетський сейм, бачучи перед собою таку могутчу організовану силу, мусів піти на зустріч професійним домаганням учительства та ухвалив значне підвищення основної платні і деяких додатків, зазначаючи одночасно, що основна реформа учительського удержання буде переведена негайно, як тільки впробиться постійний краєвий бюджет. Учительство підвишку приняло з тих застереженням, що воно ні на хвилину не залишає боротьби за сповнення своїх основних домагань. З'їзд вибрав з межі себе постійний Виконавчий Краєвий Комітет, якому поручено впробити проект службового статуту з увагою на

забезпечення всіх особистих, громадських і національних прав. Праця над зложеним таким проектом протягнулася понад три роки, так що тільки в 1913 році він вийшов із друку і висланий повітовим виконавчим комітетам на розгляд і ухвалу. Після зібрання всіх поправок і доповнень, зложено остаточний проект статуту і в березні 1914 року скликано з'їзд делегатів од усіх повітових виконавчих комітетів для затвердження його. Делегати приїхали від усіх повітів. Прийнято останню редакцію проекту і рішено подати її Краєвій Шкільній Раді, Краєвому Виділу і всім сеймовим депутатам, як готовий законопроект службового учительського становища. Зараз безпосередньо після цього з'їзду сесія галицького сейму, останнього куріяльного, що мав незабаром уступити місце новому сеймові, вибраному на основі загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування, перевела нову й останню регуляцію учительської платні, яка, коли не формально, то за те фактично порівняла народних учителів з чотирма останніми штатами державних урядовців.

* * *

Крім цієї загальної професійно-організаторської праці на користь забезпечення законних прав учительства, „Взаїмна Поміч галицьких і буковинських учителів і учительок“ вела дуже енергійну працю, яка крім професійних цілей мала величезне громадське значіння. Початок цієї інтензивної, планової й систематичної праці треба віднести до 1912-го року.

В 1912-ім році кооперативні українські організації улаштували величю господарсько-промисловою виставу в Коломиї. Галицьке громадянство дуже прихильно поставилося до самої ідеї вистави і було ясно, що вся свідома українська маса нестримним потоком рине в Коломию, щоби налюбуватися наочними плодами невтомної економічної й культурної праці серед народа. Не було найменшого сумніву, що в рядах подорожніх поважне місце займе народне вчительство. І от цією то нагодою скористувалася Головна Рада „Взаїмної Помічі“ і на 22 вересня 1912 року скликала Перший З'їзд українського народнього учительства. Сподівання Ради сповнилося: на з'їзд прибуло понад 1000 учителів і учительок. В програму з'їзду ввійшли такі доклади:

- 1) Потреби українського народнього шкільництва в світлі принципів наукової педагогії і державного шкільного законодавства;
- 2) Участь народнього вчителя в громадській роботі з погляду професійних і національних інтересів;
- 3) Професійні і громадські права народнього вчителя в світлі краєвого шкільного законодавства;
- 4) Учительська і педагогічна преса та література.

Наради з'їзду тривали два дні, після котрих внесено було ряд дуже важких постанов, на яких спиралася дальша організаційна праця „Взаїмної Помічі“. Для переведення в життя постанов з'їзду ухвалено було й доручено Головній Раді „Взаїмної Помічі“ скласти відповідну комісію. Сповняючи цей наказ, Рада на своєму найближньому засіданні зараз же намітила план діяльності комісії і призначила в її склад т.т.: Домбровського, Казанівського, Стельмаха, Ющишина і Якимовського.

Найпекучішою справою признано видавання власного органу „Взаїмної Помочі“ з огляду на те, що „Прапор“ підупадав матеріально, тратив тісніші звязки з Радою товариства і терпів не мало від особистих непорозумінь в складі членів редакції. Постановлено чим скорше заснувати власний орган і організацію цього діла поручено субкомісії з т.т. Якимовського, Власійчука і Казавіського. На найближше засідання вони прийшли з таким конкретним проектом:

З огляду на те, що в українського народного вчителства є вже свій педагогічно-науковий орган „Учитель“, котрий, хоча його видавцем було „Українське Педагогічне Товариство“, фактично находився в руках організованого вчителства *), визнається потреба заснування спеціального професійно-організаційного журналу; видавати його буде Головна Рада „Взаїмної Помочі“ на кошт половини річних членських вкладок (членська вкладка на рік виплила 12 корон); журнал редагуватиме комітет, в який увійшли: Власійчук, Дембровський, Казавіський, Юцишин і Якимовський (технічним редактором призначено Казавіського); назва журналу—„Учительське Слово“. Перше число „Учительського Слова“ появилось з друку в січні 1913 року і видавалося періодично два рази в місяць, поки жили його існування не перерізала велика європейська війна. (Треба на цьому місці згадати, що після заєсаду „Прапора“, але перед виходом „Учительського Слова“, робилися т. Вудманюком заходи коло видавання незалежного органу „Український Учитель“ з науковим додатком „Українська Школа“; але заходи не мали бажаного результату, вийшло всього тільки три числа „Українського Учителя“, а дальше його припинено через недостачу грошей, неприхильну критику діяльності Ради „Взаїмної Помочі“ і вороже відношення до його деяких ображених членів Ради).

Справу організації педагогічно-наукової і громадської праці вчителства поручено вяснити автору цієї статті. По чотирьох місяцях праці прийшов він на засідання Ради з такими проектами:

1) При Головній Раді „Взаїмної Помочі“ засновується „Педагогічно-наукова Комісія“. Діяльність комісії нормує спеціальна „Інструкція“, котру докладчик подав у готовому начерку. По її постанові, членом комісії міг стати кожний учитель, педагог, письменник і громадський діяч, що цікавився питаннями виховання, навчання і шкільної та позашкільної освіти, коли він згодився внести в комісію внескового 50 сотиків і 2 кор. річної членської вкладки. Завдання комісії були дуже широкі і обіймали всі сфери педагогічно-наукових проблем в теорії і практиці, питання організації модерної школи, всі засоби поширення професійної і загальної освіти вчителства, наукові подорожі за кордон, заснування педагогічної академії, улаштування постійних і рухливих педагогічних бібліотек, книгарень, видавництва, публичних лекцій і дискусій на педагогічні теми, організацію шкільно-освітніх комітетів і т. д. і т. д. Учительство дуже щиро привітало комісію, радо поступило в її члени і несло по можливості

*) Редактором „Учителя“ був в р.р. 1912—1914 автор цієї статті, член Головної Ради „Взаїмної Помочі“ д. І. Юцишин.

свою працю; сама ж комісія проявила гарну видавничу діяльність, випускаючи в світ деякі педагогічно-наукові статті *).

2) Незалежно від Ради „Взаємної Помочі“ заснувалася Політична організація українського народного вчителства в Галичині^{***}). Членом організації ставав кожний народний учитель і учителька, який почував у собі обов'язок працювати на користь народу в його політичних, просвітних і економічних інституціях, без огляду на політичні переконання і партійну приналежність. Метою організації не було створення якоїсь нової партії чи політичної групи; вона тяглася до того, щоб кожного вчителя й учительку обов'язково поставити до громадської праці, створити товарисько-дисципліновані контроль над цією, та виробити теоретичні й практичні методи громадської діяльності вчителства серед народу. От і все, чого хотіла добитися організація. Докладчик подав готову „Інструкцію“ і „План діяльності“ організації, котрі Рада затвердила і обрала незалежно од себе управу організації.— Учителство радо зустріло і цю нову форму організації та кинулося з запалом до праці по її вказівках. Результати це дали довго на себе чекати: за рік п'ятинової роботи вчителству пощастило розбурхати українські села ювілейними торжествами на честь Франка і політичними демонстраціями за народнім сеймом; віджили на ново читальні і філії „Просвіти“, „Сельського Господаря“, січові і сокільські дружини; села вкривалися сіткою товариства тверезости „Відродження“. Народ радів, бо бачив наглядний зріст своїх національних сил. І не диво, що коли наближалися в липні 1914 року сеймові вибори, політичні українські партії видвинули аж дев'ять учительських кандидатур: сім із національно-демократичної партії і дві з української радикальної партії. Користь вишла обостороння: громадянство оцінило в організованім народнім учителстві поважний культурний чинник, якому можна довірити ведення національного життя, а вчителство знов побачило, що народ не легковажить шпрої праці і заслуг.

На спеціальну нашу увагу заслуговує „Секція економічна“, заснована при Головній Раді „Взаємної Помочі“, також по думці ухвал Другого З'їзду з 1912-го року. Вона поставила собі завдання згуртувати все учителство в одну солідарну кооперативну громаду та постачати їй усі необхідні життєві припаси, як: харчі, одягу, господарську обстановку з перших середніх джерел, без усяких посередників, конкурентів та впацювачів. Для того Секція завязала зносини з найбільшими фірмами колоніальних товарів в Триєсті і Фіюме та купувала на колективні замовлення по найдешевших цінах найкращі сорти кави, чаю, родзинків, помаранч, цитрини, рису і т. д.; в чеських і моравських фабриках купувала сукна, матерії, полотна, шифони,

*) На початках комісія видала мої статті: „Психологічний підклад прояви ученика в гурті“, „Галілки для школи“, „Проект на зміну державного шкільного закону з 14 мая 1869 року“, а крім того на друкарським ставку були вже: „Сексуальний проблем в педагогії“ і „Франко-педагог—Франко і діти“. Чи вони побачили певне світло, я і до сьогодні не знаю, бо мене захопила війна поза Львовом, ошісле тюрми, а там Сибір...

Автор.

**) Звертаю увагу шан. читачів, що це не була політична „партія“, а тільки політична „організація“.

Автор.

шовки і пр.; в краєвих цукроварнях замовляла цукор, в кональнях нафти—нафту, в сосянках—сіль і т. д. Секція мала по всіх повітах свої відділи. Закуплених гуртом товарів вона не брала в свої руки, тільки подавала фірмам чи фабрикам точні адреси покупців, а вони вже самі розсилали замовлення по отриманих адресах. Гроші платили члени в своїм кредитовім товаристві, а воно одкривало для означених фірм і фабрик біжучі рахунки. Треба ще додати, що Секція за допомогою своїх відділів находила по всіх повітах для своїх членів спільних кравців, шевців, швачок, медисток, лікарів, аутиків і т. д. Взагалі ж ця поставила в основу своєї діяльності принцип, що задоволення всіх потреб економічного життя члени повинні найти в своїм кооперативі. І це їй вдавалося головню тому, що вчительство зрозуміло вагу і ціну такої організації і радо горнулося до неї, а також через те, що при їй кермі стояв талановитий організатор т. Стельмах.

Окремий відділ „Економічної Секції“ під управою т. Домбровського робив в останніх двох роках енергічні заходи коло придбання власного дому для „Взаємної Помічі“ і учительської санаторії. Для виконання першої справи рішено було завести спеціальну консорцію з українських банків, а для санаторії закуплено великий маєток в Криворівні в Карпатах. Справа стояла вже на зовсім реальній дорозі, тільки нещасна війна перервала золоту нитку організаційної роботи.

От так з року на рік, крок за кроком, систематично, пляново й уперто працювала „Взаємна Поміч“ над гуртуванням українського народнього вчительства, доки не звела його в одну дисципліновану сімю, та не охопила всіх боків його національно-політичного, економічного та культурного життя. А охопивши його, постановила перевести підрахунок учительських сил і зробила це на Другому З'їзді українського народнього вчительства, про який буде в нас низше мова.

IV.

Спілка словянського учительства в Австрії.

Велику частину своєї енергії присвячувала Рада „Взаємної Помічі“ праці коло розвитку „Спілки словянського учительства в Австрії“.

Почин до заснування цього товариства дала організація чеських учителівб „Zemský Ustřední Spolek českých učitelů“. Фундатори товариства поставили собі завдання згуртувати всі словянські учительські організації в Австрії в одно велике товариство на таких основах: 1) Боротьба за професійні права всього славянського вчительства; 2) Спільна культурна праця на педагогічно-науковому полі; 3) Зближення всіх австрійських Словян і завязання між ними тісніших звязків в культурнім, економічнім і політичнім відношеннях. Щоб осягнути цю мету, товариство намітило таку програму:

1. З'їзди представників словянських учительських організацій в Австрії раз на два роки по черзі по тих словянських землях, з котрих учительські організації входили в склад товариства.

2. Обмін педагогічною літературою і пресою.

3. Засновування словянських педагогічних бібліотек.
4. Взаємне вивчення словянських мов, літератури й історії.
5. Улаштування словянських педагогічних книгарень, інформаційних бюр, музеїв, вистав і екскурсій.
6. Особисті товариські відвідини й гостини на переміну.
7. Висилка дітей на заміну в часі вакацій з одних словянських земель у другі.
8. Студіювання народнього життя, його поезії, релігійного світогляду, звичаїв, політичного, економічного та культурного розвитку.
9. Переклади творів красною письменства з однієї словянської мови на другу.
10. Вплив на парламентарних депутатів, щоб славянські народи згадали один у другого піддержку в національній політиці і т. д.

На таких основах до товариства приступили, як члени, учительські спілки: чеські, моравські, українські, польські, словінські, хорватські і сербські. Кожен член мав однакові права й обов'язки. В раду товариства посилав кожний член-спілка одного свого представника. Президія переходила по черзі що два роки від представників одної нації до другої. Офіційною мовою товариства була мова председателя, його товариша і секретаря, а вони все вибиралися з однієї нації. Кожна спілка-член виносила до каси товариства 25% від членських внесків своєї спілки.

Товариство називалося: по українськи „Спілка славянського учительства в Австрії“, по польськи „Związek nauczycielstwa słowiańskiego w Austrii“, по чеськи „Svaz slovenského učitelstva v Rakousku“ по словінськи „Združeni slovanskih učitelja v Austrii“, по хорватськи „Učiteljska zadruha v Austrii“, а в офіційних паперах австрійського міністерства внутрішніх справ „Slavisch-österreichischer Lehrerbund“. Під такими назвами мало товариство печатку і видавало офіційні папери й документи.

Офіційним органом товариства був орган тієї організації, в руках котрої спочивала президія.

З'їзди всіх членів товариства відбувалися що два роки, а як інколи скликали засідання Виконавчої Ради. За час свого існування товариство встигло скликати три засідання Ради: в Лютовпсках на Моравії, в Люблянї в Країні і в Білгороді в Сербії та зорганізувати три з'їзди словянського учительства в Австрії: в Празі, Кракові і Львові. Найвеличавіший був останній з'їзд у Львові, скликаний українською „Взаємною Помочю“.

Я вже раніше згадував, що Рада „Взаємної Помочі“ постановила підвести підрахунок своєї організаторської діяльності і скликала Другий З'їзд українського народнього вчителства¹⁾. З'їзд обставлено по змозі урочисто: його об'єднано з третім з'їздом славянського учительства, педагогічною академією, урочистим концертом на честь 40-літнього письменського ювілею Івана Франка, засіданням президії „Спілки славянського учительства в

¹⁾ Vide стор. 19. III.

Австрії" і секційними засіданнями обох з'їздів. На прохання Українців об'єднано з'їзди славянський і український разом з розмежуванням прав учасників.

З'їзд—об'єднаний—із всіма засіданнями протягнувся від 21—28 липня 1914 року. В нім взяло участь поперх 2000 українського вчителства, 30 делегатів од ріжних славянських учительських організацій, делегати від усіх українських інституцій і товариств, сеймові і парламентарні послы, борці за визволення України (небіжчеські сьогодні) Франко і Павлюк і... гості з надні-праянської України. Поява цих останніх на трибуні вирвала з грудей присутніх нестримний потік ентузіазму; роздался гучні вигуки „Слава“; з усіх кінців залунав національний гимн „Ще не вмерла Україна“ і „Не пора“; жінки з радості плакали, обнімали друг друга, а цімі уста в екстазі шепотіли „Ще не вмерла Україна“. Так, хто бачив цей з'їзд, той мусів повірити, що народ в якого перед ведуть такі народні вчителі й учительки, не вмере, не загине, але при відповідних історичних обставинах засяе величчям блеском своїх талантів і жеттєвих сил.

На з'їзді прочитано було чимало докладів, випесено незлічену силу постанов, що мали закріпити й поглибити професійну організацію вчителства та викувати з його твердий ґравіт, на який міг-би спертися твердо цілий народ у своєму поході до світлої будучности. Вислухано було чимало рефератів, які мали лягти в основу сеймових і парламентарних законопроектів по реформі і видосконаленню рідної школи й освіти. Найважливіша про те була постанова, прийнята спільно українським і чеським учительством, про створення „Европейської Учительської Федерації“. Її рішено було оперти на національно-учительських організаціях з поділом на три головні групи: а) славянську, б) германську і в) романську. Інші національності, як: Фінни, Мадяри, Турки, Греки, Жиди, Литовці, Латиші і. т. д. могли приєднатися до якої небудь з трьох груп, або утворити окрему групу, чи групи. Щоб здійснити це, постановлено скликати в 1915 р. в чеському місті Празі „Конгрес“ учительських організацій від усіх європейських національностей. Вибрано було конгресовий комітет, в склад якого увійшли: від Українців Стронський, Юцишин і Якимовський, від Чехів Найдю, Skalicky і Smrtka, а від південних Славян Словінець Јеленец. Намічено три реферати: 1) Принципи організації Європейської учительської федерації. 2) Основи організації шкільництва й освіти в європейських народів. 3) Професійні організації учителя в Європі і їх відношення до школи й національно-культурного життя народів. Такі були три головні реферати; субреферати і корреферати могли зголошувати поодинокі учительські організації.

*
* *

Ось вам коротенький перегляд організаційних змагань українського народнього вчителства в Галичині, закінчений таким блискучим фіналом, універсальним жестом. На превеликий жаль, не довелося вже ініціаторам перевести його в життя. Небувала європейська війна немилосердно насміялася над усіма ідейними пориваннями культурних діячів. Останній день цього історичного в житті українського галицького вчителства з'їзду відбувся вже в прискоренім, нервовім темпі: 28 липня 1914 року Австрія оповістила Сербію

війну; багато учасників з'їзду і членів президії явилися вже в воєнній строю треба було негайно відправити гостей, та спеціально поклопотатися про безпечний від'їзд „закордонних“ братів.

V.

Організація українського народнього вчительства на Буковині.

Начерк мій був би дуже одностороннім, коли б я хоч кількома словами не згадав про організацію буковинських товаришів. Зроблю це дуже коротко, бо сподіваюсь, що хто небудь із них зможе при нагоді докладніше розказати шан. читачам про організаційні змагання буковинського вчительства.

Українське народнє вчительство на Буковині до 1904 року не мало ніякої національно-професійної організації, але гуртувалося по часті в краєвому міжнародному товаристві, куди входили Німці, Румуни і Поляки. Органом цього товариства був неадаптивний журнал „Freie Bukowiner-Schule“, котрий покінчив своє життя в 1912 році. Видавався він на трох краєвих мовах: німецькій, українській і румунській. Товариство не розвинуло ніколи поважнішої діяльності і як непомітно народилося так і безжалісно одійшло туди „ідіже ність болізни, ні печали“.

Починаючи з 1904 року, буковинське народнє вчительство утворило разом з галицьким одну організацію „З'єднану Поміч галицьких і буковинських учителів і учительок“. Твердий фундамент під будову цього товариства закладали головню товариші буковинці, спеціально їх професійний журнал „Промінь“. Його ідейні гасла і животворні слова пробудження та запазу доходили аж до найглухіших сільських закутків і зивали до життя, праці і творчости інертні вчительські маси.

Уклад національно-політичних сил на Буковині дуже відмінний од галицького. Тут на маленькому просторі скучилося сім національностей з німецькою і українською більшістю. Влада опинилася в руках двох останніх національностей і тому то, річ природня, там розвивалося вільне національне, політично-культурне життя. Але разом з тим одкривалося часто широке поле для політично-партійних суперечок серед володіючих націй. Ці останні особливо загрожували українському народови на Буковині після перших виборів у народній парламент в 1907-ім році. Талановитий політичний провідник Васильо, здекларований чорно-жовтий патріот, мало не загнав усього українського населення Буковини в обійми велико-державної політики австрійських патріотів. І йому було б це вдовні вдалося, коли б не виступило в свій час українське народнє вчительство і не повернуло колеса національної політики на правильнішу путь.

Перш за все це вчительство мусіло подумати про негайну свою внутрішню консолідацію. Воно добровільно вишло із „З'єднаної Помочі галицьких і буковинських учителів і учительок“ та оснувало свою краєву професійну організацію „Вільну учительську спілку на Буковині“. На місце закритого „Проміня“ поставлено новий журнал „Каменярі“, що став не тільки

професійним органом буковинського учительства, але й також боевим органом усієї української демократії на Буковині.

Українсько-буковинське вчительство всіло дуже скоро об'єднатися і показати свою силу. При найближчих виборах у буковинський сейм воно повалило майже всіх чорно-жовтих патріотів та ввело туди поважне число учительських депутатів і других демократичних представників. Приятелі й неприятели учительства мусіли скоритися перед його організованою силою і політичною чесністю. Сейм зараз же ухвалив основну регуляцію платні та інших оправданних домагань учительства в сфері реорганізації народнього шкільництва. Це, звільняючи учителів од непродуктивної боротьби за професійні права, додало їм тільки охоти й сили до дальшої праці на користь парода. В останніх кількох роках перед війною буковинські учителі-Українці мали фактично рішучий голос у всіх справах краєвої політики і тримали твердо чесну руку на живчику національного життя.

Своїєї спеціальної професійної чи освітньої та педагогічно-культурної програми товариші буковинці не висували, а йшли поруч з товаришами галичанами. Вони брали живу участь у їх видавничій діяльності, всіма силами підшприли улаштування учительських з'їздів, збагачували їх своїми докладами а в році 1914 приступили й до „Спільки славянського учительства в Австрії“. Так, ідучи ріжними дорогами в громадській роботі, учительство одного й другого краю пі на хвилину не поривало спільних культурних звязків.

VI.

Організація українського вчительства середніх і вищих шкіл.

До 1910-го року українське вчительство середніх і вищих шкіл в Галичині і в Буковині не мало своєї професійної організації. Причина цьому найперше та, що воно раніше було дуже нечисленне, а друга та, що воно знаходило вдатний ґрунт для своєї праці в „Українськім Педагогічнім Товаристві“ у Львові і його філіях на провінції. Коли одначе в році 1910 „Українське Педагогічне Товариство“ ґрунтовно змінило напрям своєї діяльності, а його орган „Учитель“ перейшов у руки народнього учительства, українські учителі середніх і вищих шкіл стратили тимчасово спільний ґрунт під ногами. Правда, багато з них об'єднувало „Наукове Товариство імені Шевченка“ у Львові, але там було місце тільки чисто науковим проблемам, з поминенням усіх професійних і педагогічних інтересів.

В 1910 році зайшли де-які дуже важні зміни в організації шкільної адміністрації середніх шкіл в Галичині, які мусіли мати дуже поважний вплив на дальшу позицію українського вчительства. В тім році прийнятий був галицьким сеймом закон, що всі середні школи в Галичині разом із педагогічним персоналом ввіймав з під компетенції австрійського міністерства освіти і видавав під влючний нагляд галицької польської Краєвої Ради Шкільної. В самім же міністерстві освіти виготовлялися нові наукові плани та методи навчання й виховання в середніх школах. Крім того, з огляду на загальну дорожничу життя,

приготовлялися нові проекти учительської платні, та забезпечення їх вдів і сиріт. Всі ці фактори, коли їх разом узяти, глибоко врізувалися в економічне життя вчителства, котре повинно було так або інакше на них реагувати. Нові педагогічні проблеми, які через усі вікна й двері непрошені втискалися і до галицьких шляхецько-клерикальних шкіл, вимагали також, щоб учительство колективно звертало їх сяк або так в один чи другий бік.

Не все й примусило українське вчителство середніх і вищих шкіл в Австрії закласти свою професійну організацію „Учительську Громаду“.

Головою цього товариства в перших двох роках його існування був проф. М. С. Грушевський. За його підмогою і ініціативою засновав орган товариства, двомісячник „Наша Школа“, що виходив спершу під редакцією д-ра І. Кошача, опісля д-ра Томашівського, а наостанок під спільною редакцією д-ра Демичука, як представника Львова, і д-ра Кордуби, як представника Чернівців. В органі за весь час його існування поміщено було чимало педагогічно-наукового матеріалу, що вийшов з під пера найкращих галицьких і буковинських педагогів-письмеників теоретиків і практиків, та причинився до роз'яснення дуже багатьох основних питань розвитку українських середніх і вищих шкіл в Австрії.

Для оборони матеріальних інтересів учительства була покликана спеціальна комісія, яка давала всі вказівки і матеріали своєму членові проф. д-рови Колесі, що був тоді парламентарним депутатом і членом шкільної комісії в віденському парламенті.

Найбільше праці вкладали члени „Учительської Громади“ в розвиток українських приватних гімназій (було їх всіх 18—20) в Галичині, що стояли під верховною кермою Краєвого Шкільного Союзу „Рідна Школа“.—„Учительська Громада“ виробляла організаційні пляни для цих шкіл, встановляла наукові методи національного навчання й виховання, постачала педагогічний і адміністративний персонал, переводила їх інспекцію систематично й пляново та взагалі поставила їх дуже високо з погляду наукової підготовки молоді і національного виховання.

Немалу заслугу положила „Учительська Громада“ коло придбання й видавання найкращих підручників для українських середніх шкіл. Ії то український народ в Галичині має подякувати, що в останніх літах із українських середніх шкіл чим раз більше зачинали зникати нездарні переклади або компіляції німецьких та польських підручників, а на їх місце вступали свої, рідві, написані своїми ж педагогами-українцями, які відповідали не тільки строгим педагогічно-науковим вимогам, але й задовольняли національві почування молоді.

З а к і н ч е н н я .

При написанні цієї статті я керувався двома мотивами: 1) бажалося познакомити українське вчителство з організаційною роботою наших закордонних товаришів, чого перед війною не можна було зробити, 2) на прикладі Галичан показати, що може гальмувати нормальний розвиток професійних учительських сілків, і навпаки, що їм сиріпає.

Оцінюючи ретроспективно-історичним методом діяльність наших товаришів з Галичини, прийдемо до таких висновків: 1) Міжнаціональне об'єднання учительських професійних спілок можливо тільки на вузько-економічному ґрунті, а саме там, де не входять у гру вілкі національні інтереси; 2) Міжнаціональне об'єднання для культурної або громадської роботи приводить спілки до повного занепаду і розпаду, а найдіяльніших членів повертає в інертних людей, які не знають куди й до чого приложити свої сили; людей же з хистким характером повертають на манівці і нерідко заводять у табор ренеґатів; 3) Професійні учительські спілки, без виразної диференціації і розмежування учителів шкіл низших, середніх, вищих і професійних, гальмує розвиток товариств. Національна й шкільна справа нічого не стратить на тім, коли кожна група учителів піде ріжними шляхами через свої професійні спілки, до однієї мети—піднесення рідної школи й освіти; 4) Професійні учительські спілки тільки тоді можуть рахувати на популярність серед учительства й иншого громадянства, коли в свою програму діяльності включають не тільки придбання гарних борців за професійні інтереси, але й також виховання дисциплінованих народніх діячів з широкими національно-політичними горизонтиами в шкільних питаннях, а також і инших сферах народнього життя.